

13. ЦДАВОВ України, ф. 555, оп. 1, спр. 13, 27 арк.
14. ЦДАВОВ України, ф. 555, оп. 1, спр. 14, 127 арк.
15. Центральний державний архів громадських об'єднань України (ЦДАГО України), ф. 1, оп. 20, спр. 2260, 133 арк.
16. ЦДАГО України, ф. 1, оп. 20, спр. 2261, 54 арк.
17. ЦДАГО України, ф. 1, оп. 20, спр. 2493, 232 арк.
18. ЦДАГО України, ф. 1, оп. 20, спр. 2695, 71 арк.
19. ЦДАГО України, ф. 1, оп. 20, спр. 2696, 17 арк.
20. ЦДАГО України, ф. 1, оп. 20, спр. 2698, 181 арк.
21. ЦДАГО України, ф. 1, оп. 20, спр. 2699, 152 арк.
22. ЦДАГО України, ф. 1, оп. 20, спр. 2926, 58 арк.
23. ЦДАГО України, ф. 1, оп. 20, спр. 2927, 17 арк.
24. ЦДАГО України, ф. 1, оп. 20, спр. 3103, 67 арк.
25. ЦДАГО України, ф. 1, оп. 20, спр. 3104, 39 арк.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Молоткіна Валентина Костянтинівна – доктор історичних наук, доцент, професор кафедри історії та культури України державного вищого навчального закладу “Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди”.

Наукові інтереси: видавнича справа в Україні 1920 – 1930-х рр.; молодіжні організації в Україні 1920 – 1950-х рр.

УДК 477.4”1885”–058.232.6

ВОЛОСНИЙ УСТРІЙ ПРАВОБЕРЕЖНОЇ УКРАЇНИ В ПОРЕФОРМЕННИЙ ПЕРІОД (НА МАТЕРІАЛАХ СТАТИСТИКИ ТА ОПИСІВ 1880–1890-Х РР.)

Юрій ПРИСЯЖНЮК, Андрій КАСЯН (Черкаси)

На основі статистики, зібраної в 1880-х рр., а також проведених у 1890-х рр., описів місцевих священиків, упорядковано й охарактеризовано основні дані про тогочасний волосний устрій Правобережжя. Доведено: однією з головних ознак волосного правління була бюрократизація, що зумовлювалася як патріархальною політичною культурою селян, так і традиційною поведінкою державних службовців.

Ключові слова: волосний устрій, Правобережжя, селяни, бюрократія.

На основании статистики, собранной в 1880-х гг., а также проведенных в 1890-х гг., описей местных священников, упорядочено и охарактеризовано основные данные о тогдашнем волостном устройстве Правобережья. Доказано: одной из главных черт волостного правления была бюрократизация, что обуславливалось как патриархальной политической культурой крестьян, так и традиционным поведением государственных служащих.

Ключевые слова: волостное устройство, Правобережье, крестьяне, бюрократия.

According to the statistical data collected during the 1880s in addition to the materials of descriptions by the local priests also during that time period, the author has arranged and characterized the main data about the volost system in the Right Bank Ukraine. It has been proven that one of the main characteristics of the volost system was the bureaucratization caused by the patriarchal political culture of the peasants as well as by the traditional policy of the government workers.

Keywords: volost system, Right-bank Ukraine, peasants, bureaucracy.

Постановка проблеми. В історії України, починаючи з часів княжої Русі, волость зазнала складної трансформації. Проте в різні епохи вона зберігала щось питомо незмінне. Його можна визначити поняттям “влада”, яка так чи так, але завжди асоціювалася з місцевим адміністративно-територіальним устроєм.

З 1861 р. у межах Наддніпрянської України, зокрема й на Правобережжі, волость – це самоврядна одиниця, що складалася з кількох (кільканадцяти) населених пунктів (сільських громад) із обмеженими адміністративними та судовими компетенціями. Їх забезпечували сход (зібрання виборних), старшина, писар та суд. У такому вигляді волость фактично поставала як ланка державного управління сільською місцевістю країни з тією особливістю, що вона й надалі зберігала ознаки звичаєво-самоврядного устрою. Це означало, що традиційне ставлення селян до органів самоврядування мало змінюватися дуже повільно. Можливо, у пореформенні десятиріччя волость означатиме для них уже щось більш прагматичне, але позначатиметься

такою ж архаїчністю щодо сприйняття та буденної співпраці в задоволення своїх сподівань і потреб.

Отож, політичне життя селян зазвичай було обмежене діяльністю сільських та волосних управлінських структур. Відповідно характер традиційних поглядів та відносин мав визначати специфіку й саму сутність місцевих інституцій. Предметний аналіз засвідчує, що селяни сприймали їх здебільшого так, як звично ставилися й до казенних установ. Водночас в уявленнях людей вони мали діяти “оперативно, правдиво й швидко” (“бути для всіх рівними”) [1, с. 14]. Через окреслену двозначність забезпечити на практиці власне “селянський” спосіб громадського життя ніколи не вдавалося. Найчастіше справу вирішували т. зв. “крикуни” й ті односельці, котрих можна було б називати “загонистими й злими” [2, с. 7]. Бувало, навіть шановані люди поважного віку поступалися авторитетом цим “діячам”. Підкупи, частування та всілякі задобрювання відігравали ключову роль у вирішенні повсякденних питань волосними урядниками.

А втім, із початку 1860-х рр. інтерес до функціонування волосних структур зростав і з боку російської влади [3, с. 2 – 15]. Зрозуміло, що найчастіше він торкався питань імперської безпеки та фіскальних запитів. Проте, варто визнати: саме держава виступала ініціатором формування справді системної мережі волосних самоврядних структур. Для істориків важливим лишається завдання з’ясувати основні статистичні показники та спробувати методологічно наблизитися до її тлумачення “без жодного упередження”.

Аналіз останніх досліджень. Тематика достатньо широко висвітлена в історіографії. Серед українських радянських істориків слід оцінити зусилля А. Бондаревського. У новітній період до аналізу долучилися О. Андрощук, А. Ващенко, О. Мельничук, М. Страхов, П. Гураль та ін. Але в пропонованих авторами цієї розвідки аспектах коло історичних досліджень значно вужче. Тут треба виокремити праці В. Кабузана, який одним із перших простежив власне статистичний бік функціонування волосних установ на Правобережжі.

Метою статті є намір з’ясувати деякі наявні прогалини попередніх статистичних напрацювань, а також доповнити аналіз окремими розмислами антропологічного характеру, що має послугувати формуванню більш цілісної візії волосного устрою Правобережжя останніх десятиріч XIX століття.

Джерельною базою розвідки є матеріали Центрального статистичного комітету Міністерства внутрішніх справ Російської імперії, опубліковані 1885 р. (їх подаємо у вигляді впорядкованої й опрацьованої авторами таблиці [див: 4]). А також церковнопарафіяльні літописи сіл, підготовлені священиками Волинської губернії в наступне десятиріччя (1890-і рр.).

Губернії/ регіони	Чисельність					
	повітів	волостей	селищ	дворів	населення*	землі (дес.)**
Київська губернія	12	289	2362	269864	1765573	1948549 1398323 (71,8%)
Подільська губернія	12	151	2680	247156	1545665	1671186 1260234 (75,4%)
Волинська губернія	12	264	3927	175263	1344817	2186745 1351065 (61,8%)
Правобере жна Україна	36	704	8969	692284	4656055	5806480 4009622 (69,1%)
Харківська губернія	11	262	3043	261852	1591524	2591153 1971327 (76,1%)
Полтавська губернія	15	246	5990	314793	1866949	1928623 1521289 (78,9%)

Чернігівська губернія	15	173	2651	249708	1415913	1886644 1330492 (70,5%)
Лівобережна Україна	41	681	11684	826353	4874386	6406420 4823108 (75,3%)
Катеринославська губернія	9	265+5 євр.=270	1903+21 євр.=1924	184085+933 євр.= 85018	1141402+ 10418 євр.= 1151820	2603558 1529457 (58,7%)
Херсонська губернія	6	231	1968	168051	952975	2175468 1405890 (64,6%)
Таврійська губернія	8	100	791	84904	564925	1963926 1206485 (61,4%)
Південна Україна	23	596+5 євр.=601	4662+21 євр.=4683	437040+ 933 євр.= 437973	2659302+ 10418 євр.= 2669720	6742952 4141832 (61,4%)
Разом	100	1981+5 євр.=1986	25315+21 євр.= 25336	1955677+93 3 євр.= 1956610	12189743+ 10418 євр.= 12200161	18955852 12974562 (68,4%)

* Це дані про селянське населення, яке входило до складу волостей, а не про всіх наявних мешканців на цих територіях.

** Ідеться про надільну землю, що перебувала в користуванні селян. Конкретно в таблиці наведено статистичні дані про: а) загальний обсяг землі, б) орну частину землі, в) відсоток орної землі до всієї.

Виклад основного матеріалу. Спочатку проаналізуємо загальні статистичні показники. Отож, 1885 р. на Правобережжі функціонувало 704 волості з 1986-ти всієї Наддніпрянщини, 5 із яких були єврейськими, тобто сформованими за релігійно-етнічною ознакою (надалі єврейські поселення зачислено до загальних статистичних даних). Волості регіону становили 35,4%, тобто понад третину від загальної кількості. За чисельністю селищ, які входили до волостей, ситуація була схожою. А саме з 25336 сіл та дрібніших населених пунктів 9-ти губерній Наддніпрянщини на Правобережжя припадало 8969 (35,4%). Щодо кількості дворів, то тут обстановка була аналогічною: з 1956610 дворів на Південно-Західний край доводилося 692284 (35,4%). Проте, за чисельністю населення ситуація мала дещо інший вигляд: із 12200161 осіб сільського люду в трьох правобережних губерніях мешкало 4656055, або 38,2%. Водночас, площа земель, які належали цьому ж таки населенню, становила 5806480 дес. із 18955851, або 30,6%. Що важливо зазначити: частка орної землі на Правобережжі (69,1%) фактично була тотожною з тією, що існувала на всій Наддніпрянщині (68,4%). Не важко помітити, що своєрідне вирівнювання цього показника відбувалося за рахунок “болотистої” Волинської губернії, яка за наявності не внесених до сільськогосподарського обробітку ґрунтів була близькою до “степових” Катеринославської, Херсонської та Таврійської губерній.

У цілому ж аналіз загальних показників волосного устрою показує, що Правобережжя мало чим відрізнялося від решти регіонів, за винятком чисельності населення, що означало відносно більшу густоту мешканців у кожній волості й, відповідно, їхнє менше поземельне забезпечення.

Про характерну “оманливу типовість” Правобережжя щодо всієї Наддніпрянщини свідчить такий показник, як середня кількість селищ на одну волость – 12,7. Адже стосовно Лівобережжя (разом зі Слобожанщиною) та Півдня, то відмінності справді були суттєвими. Ці дані становили відповідно 17,2 і 7,8. Тобто в цьому випадку загальні статистичні підрахунки ніби приховують відчутну відмінність у “комплектації” волостей, яка існувала між Південно-Західним краєм і рештою регіонів.

Аналогічно ситуація була й щодо середньостатистичної чисельності волостей по повітах. Якщо на Правобережжі цей показник приблизно відповідав загальному по всій Наддніпрянщині – близько 20, то на Лівобережжі він не сягав і 17, тоді як на Півдні перевищував 26.

Щодо власне Правобережної України, то 41% волостей регіону розміщувалася в Київській губернії, (289 із 704), на Подільську припадало дещо більше 21% (151), і близько 38% (264) функціонувало у Волинській губернії. На Київщині на одну волость у середньому припадало понад 8 селищ, на Поділлі – понад 17, на Волині – майже 15. Відповідні показники за кількістю дворів на одну волость – 934, 1637, 664; за кількістю населення – 6109, 10236, 5094; за надільною землею – 6742, 11067, 8283. Щодо забезпечення ґрунтами, то тут важливо наголосити на обсягу подушного землекористування, насамперед орними ділянками (в дес.) – 0,79, 0,81, 1,00. У цілому по регіону він становив 0,86 дес.

Отже, за загалом схожими показниками із забезпечення землею впадають у вічі суттєві відмінності в самому “комплектуванні” волостей. Відносно незначна їхня чисельність на Поділлі (лише 21%) певним чином компенсувалася помітною, у 1,5 – 2 рази більшою, кількістю селищ, дворів, населення на площах ґрунтів. Така ситуація видається дещо дивною з огляду на політику “вирівнювання” волосного устрою за чисельністю мешканців, яку проводила влада, і тому потребує окремого дослідження.

Загалом же кількість волостей як адміністративно-територіальних одиниць ніколи не була стабільною тривалий час і змінювалася залежно від різних чинників, і насамперед від чисельності й густоти населення. Водночас багато що залежало від місцевих традицій і відповідних їм рішень урядовців усіх рівнів. Отак, наприкінці 1861 р. у Хоровській волості Володимирського повіту Волинської губернії налічувався 31 населений пункт (разом мешканців – 2633 рев. душ), тоді як Бражинецька волость Новоград-Волинського повіту складалася всього-на-всього з одного села – Бражинців (382 рев. души) [5, с. 2 – 56]. Тобто різниця в кількості мешканців сягала 6,9 рази. А втім, тут ми звернули увагу на певну крайність, яка радше була винятком, аніж правилом.

Щоправда, згадані винятки зберігалися й надалі. 1886 р. демографічний стан справ у 6-ти волостях Мошногородищенського маєтку К. Балашової мав наступний вигляд: у Шелепухській волості мешкало 3862 осіб, а в Городищенській – аж 23845 осіб, тобто майже в 6,2 рази більше [6, с. 170]. І все ж варто ще раз указати на поступове вирівнювання цього показника до, сказати б, середньостатистичного.

Наш інтерес до формування волосного устрою в пореформений період (за наслідками Великої реформи 1861 р.) не є випадковим. Позаяк саме в той час здійснювалися заходи з модернізації сіл Південно-Західного краю, так би мовити, згори [7, с. 1 – 121]. Це означало збереження практики втручання влади в діяльність “самоврядних” структур за політичною доцільністю. Так, приміром, як це свого часу трапилося після Польського повстання 1863 – 1864 рр., коли в регіоні було замінено майже всіх мирових посередників, а заодно й службовців волосних правлень.

У наступні десятиріччя відбувався процес, який виправдано уявляти як взаємне пристосування, з одного боку, традиційного селянського світу, з другого, модернізаційних впливів. Власне в цьому контексті тривало вищезазначене утвердження бюрократичної адміністративної системи на селі. У спробі максимально об’єктивувати розуміння волосного устрою Правобережжя на середину 1885 р. спробуємо визначити, хто міг у той час більш-менш неупереджено й вичерпно оцінити його характер. Вочевидь це мали бути особи, погляди котрих так чи так репрезентували обидві сторони окресленого взаємовпливу. З-поміж інших для нас важливою є думка місцевих священнослужителів.

У громадському побуті сіл, зокрема волинських, місцеві священники відзначали “патріархальність і малий ступінь розвитку” [8, с. 10]. Упадає у вічі, що спірні справи між сільською людністю не йшли далі волосних судів, надто рідко вони потрапляли навіть до мирських судів. Зазвичай конфлікти закінчувалися “полюбовною домовленістю” й замиренням сторін, тоді як на волосних сходах майже безроздільно домінували голоси старшин та “наддосвідчених” виборних. Тільки ближче до кінця XIX ст. дещо помітнішим став “легковажний вплив молодих господарів, які переважали старших швидкістю свого мислення” [8, 10 зв.].

Жінки, як завжди, не брали активної участі в громадських зібраннях. До речі, у селянському середовищі не втрачали свого значення традиційні могоричі, а ось хабарі більшого поширення набували саме в стосунках із повітовим та губернським чиновництвом [8, с. 11]. Щодо могоричів, то їх варто розуміти як своєрідну “недомодернізованість” усталених способів комунікації, які ґрунтувалися на “місцевому знанні”, у поєднанні зі ще мало значущою, але дедалі відчутнішою соціальною інженерією “високого модернізму”. Зрештою, справа була саме такою: на громадські (волосні) посади вибори не обходилися без могоричу. Ба більше публічно виграти справу означало “пообіцяти на виборах могорич” [9, 13 зв.; 10, с. 11].

Аналіз численних джерел, які репрезентують діяльність органів волосного самоврядування, засвідчує, що бюрократизація цих самих структур відбувалася порівняно повільніше тоді, коли йшлося про гуртові форми участі. Дещо згодом А. Кримський підкреслював: “До волосного суду селяни обирали людей з-поміж свого-таки гурту. То отії судді-селяни добре міркують, що то за чоловік, кого вони судять, а так само – що він має чи чого він не має, та й присуджують винному саме таку кару, щоб проти неї не охота була йому й сперечатися” [11, XIII].

У цілому ж до волосних посадовців, які перебували під значно меншим громадським (людським) впливом, аніж волосні судді, ставлення селян було суперечливим. Їх побоювалися, зневажали, але по-своєму їм і заздрили. Як звичайно, волосні старшини були багатосімейними та, за селянськими мірками, заможними [10, с. 12]. У поширених у сільській місцевості словах “зробити сина людиною” поєднувалися бажання посісти посади волосного писаря та інших урядників (або лише осудити такі наміри) зі “всіма їхніми привілеями та недоліками” [12, с. 29]. Водночас селянське середовище виступало й своєрідним етичним тлом, відтак громадським контролем, який не так судив юридично, як морально осуджував. Щодо соціального походження та громадського іміджу суддів, то в народі побутувала така оцінка – “від мужиків відстали, а до панів не пристали” [13, с. 203].

Свого часу характер волосної влади привернув увагу М. Драгоманова. У матеріалах “Життя по селах”, вміщених у виданні “Громада” (1882 р., № 5), відомий мислитель та громадський діяч простежив чимало випадків зловживань, свавілля з боку органів самоврядування. Нерідко вони взагалі межували зі спроможністю виконувати свої функції. М. Драгоманов навів численні приклади розбазарювання громадських коштів, хабарництва та всіляких утисків селян з боку волосних старшин і писарів. Цікаво, що окремий сюжет він присвятив оцінці інституту власне волосного писаря, котрий, як відомо, був третім в ієрархії селянського самоврядування [13, с. 203].

Бюрократизм волосного начальства передусім був спричинений тим ступенем його відірваності від сільських громад, який поставав із характеру зв'язків між чиновництвом волосним і повітовим. Досить часто старшині та писарю доводилося звертатися до повітових органів влади з різноманітними проханнями. Так, у рік запровадження народних шкіл (1864) старшина Хабенського волосного правління Михайло Возомон надіслав мировому посереднику 5-ї дільниці Радомишльського повіту Київської губернії клопотання тамтешніх селян. Нагадавши чиновнику, що згідно з розпорядженням губернатора люди можуть вибирати заклади для навчання своїх дітей – або народні, або парафіяльні школи, – він просив “знищити народні школи” і тим самим позбавити своїх підданих земляків “надмірних витрат” [14, с. 69]. У таких випадках рідко коли обходилося від давання (взяття) мзди.

У фінансових питаннях волосна влада здебільшого підтримувала рішення, спрямовані на економію коштів. В умовах загального браку грошей селяни відчували й сприймали це досить болісна. Фактично завжди, коли обставини справи торкалися т. зв. “зайвих витрат” (на агрономію, медицину, ветеринарію, школи, ремонти доріг та мостів), вони найчастіше вважали, що їхні (чи казенні) заощадження “витрачаються цілком даремно” [14, с. 69]. І за найменшої нагоди дорікали в цьому “своїм” посадовцям.

Насправді ситуація була ще складнішою. Річ у тому, що значна частка життєвих проблем, розв'язання яких покладалося на волосне правління, напряму була пов'язана з обов'язками повітових і губернських чиновників. Приміром, питання про способи стягнення з колишніх панщинників викупних платежів, а ще з'єднання (укрупнення) дрібних волостей, збільшення кількості мирових ділянок, також успішніше проведення землеробських робіт та ін. регулярно розглядалися на зібраннях мирових посередників та голів мирових з'їздів [15, с. 140]. Такі ж функції виконували й спеціально створені дворянські присутствія. Тобто життєвоважливі для

селян проблеми постійно перебували в полі зору державної адміністрації та самоврядних структур повітового й губернського рівнів. Від них же цілком залежала доля, а отже й манера поведіння волосних посадовців. На Правобережжі ситуація ускладнювалася тим, що вище начальство часто було рекрутоване представниками “недружньої” польської шляхти.

Усе це загалом згубно позначалося на адміністративних відносинах, які ми, історики, звично називаємо “селянським самоврядуванням”, десь розуміючи, що не завжди воно було селянським і власне самоврядуванням. Ця сфера відносин перманентно еволюціонувала в бік бюрократизації, яка охоплювала не лише персональні взаємини, а й спосіб мислення, психологію людей. Волосні старшини, писарі, надто якщо ці посадові особи мали значні статки, завжди “брали гору на зібранні селян” [16, 45 зв.]. Особливо в тих населених пунктах, де поінформованість і освіченість людей перебували на ступені, кажучи словами місцевого священика, “первісного стану” [16, с. 46]. Утім, і його вистачало, аби розуміти ті повсякчасні утиски та приниження, які доводилося зазнавати від місцевих урядників. Тож власне самоврядних громад, як певних згуртованих мікросоціумів, не існувало. Приміром, в окремих місцевостях Поділля ще з дореформеної епохи склалася практика підготовки волосних писарів у парафіяльних школах. А в пореформені десятиріччя, коли, здавалося б, звільнене з кріпосної залежності село могло домінувати в органах цього самого самоврядування, нічого подібного не сталося. На багатьох-багатьох ключових із погляду реальних повноважень та причетності до фінансових обороток посадах можна було зустріти “вихідців із шляхти, духовенства, міщанства” [17, с. 14 – 15].

Окреслені невідповідності мали місце протягом усіх пореформених десятиріч. Отак, у випадку приїзду високопоставлених чиновників у сільську місцевість, а такі візити в другій половині XIX ст. значно почастишали, волосні посадовці мали збирати й надавати їм дані про різні сторони життєдіяльності тутешніх громад, зокрема, і про економічне становище селянського населення, конкретно – про кількість подвірної землі, облаштування місцевої промисловості й конкретних промислів, про розміри заробітків, переселенський рух тощо [18, с. 1]. Але деяку інформацію, як-от стосовно ціни продажу майна родинами, котрі таємно залишали свої домівки й переселялися самовільно, посадові особи отримати не могли [18, с. 5]. Давалося взнаки добре відоме самовідчуження селян (як носіїв архетипу ідеалізації старовини) від влади, якого вони невимушено дотримувалися в стосунках фактично з усіма посадовцями.

Висновки. Отже, після скасування кріпосного права на Правобережжі розпочався процес створення волосного устрою як системи. Уряд поспішав, але чітко й оперативно провести всі роботи щодо організації волостей не зміг. Утім, на середину 1880-х рр. існувала вже досить уніфікована й до певних меж ефективна структура. Формально вона становила органічну частину державного управління країною. Однією з головних ознак волосного правління була бюрократизація, що зумовлювалася як патріархальною політичною культурою селян, так і традиційною поведінкою державних службовців. Власне тому самоврядування так і не стало для людей “своїм”. Ситуація в регіоні додатково ускладнювалася тим, що серед елітних верств тут переважала не українська (православна), а польська (католицька) шляхта, а отже, порозуміння між “панами” й “народом” важко було досягти навіть на офіційному законодавчому та судовому рівнях.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Обычное право крестьян Харьковской губернии / Под ред. В.В. Иванова. – Вып. 2. – Х. : Изд-во губ. стат. комитета, 1898. – 240 с.
2. Центральний державний історичний архів України в м. Києві (далі – ЦДІАК України). – Ф. 2205. – Оп. 1. – Спр. 116. – 9 арк.
3. Відділ рукописів Російської національної бібліотеки в м. Санкт-Петербурзі. – Ф. 287. С.М. Жуковский. – Од. зб. 220. Чубинський П.П. Записка про результати ревізії стану волосних судів у західних губерніях Росії, 1860-і рр. – 15 арк.
4. Волости и важнейшие селения Европейской России / Сост. В.В. Зверинский. – Вып. 3. Губернии Малороссийские и Юго-Западные. – С.Пб: ЦСК МВС, 1885. – 349 с.
5. ЦДІАК України. – Ф. 442. – Оп. 300. – Спр. 103. – 62 арк.
6. Филипченко М.Е. Мошногородищенское имение Е.А. Балашовой, Киевской губернии, Черкасского уезда при местечке Мошны и Городище / М.Е. Филипченко. – К., 1896. – 307 с.
7. ЦДІАК України. – Ф. 442. – Оп. 300. – Спр. 103. – 121 арк.
8. ЦДІАК України. – Ф. 2205. – Оп. 1. – Спр. 54. – 13 арк.
9. ЦДІАК України. – Ф. 2205. – Оп. 1. – Спр. 199. – 14 арк.

10. ЦДІАК України. – Ф. 2205. – Оп. 1. – Спр. 200. – 13 арк.
11. Кримський А.Ю. Звенигородщина Шевченкова батьківщина з погляду етнографічного та діалектологічного: Відтворення з авторського макета 1930 р. / А.Ю. Кримський ; авт. передм. А.Ю. Чабан. – Черкаси : “Вертикаль”, видавець ПП Кандич С.Г., 2009. – XVI+438+10 с.
12. Словачевский М. По поводу статьи из Заднепровской Украины, помещенной в 52 № дня 1863 г. / М. Словачевский // Вестник Юго-Западной и Западной России (далее – ВЮЗЗР). – 1864. – Кн. 3. – С. 17–38.
13. Падалка С.С. Соціально-економічні наслідки селянської реформи 1861 р. в теоретичній спадщині М.П. Драгоманова (за матеріалами видань “Громади”) / С.С. Падалка, С.С. Падалка // Проблеми історії України XIX – початку XX ст. – Вип. XVIII. – К. : Ін-т історії України НАНУ, 2011. – С. 200–206.
14. Еще о народных школах в Киевской губернии // ВЮЗЗР. – К., 1864. – Т. 3. – С. 69.
15. Словечко о гимназиях западно-русского края // ВЮЗЗР. – К., 1864. – Т. 4. – Ноябрь. – С. 135 – 141.
16. ЦДІАК України. – Ф. 2205. – Оп. 1. – Спр. 240. – 46 арк.
17. Перерва В.С. Учні церковнопарафіяльних шкіл Подільської єпархії XIX – початку XX ст. : спроба спектрального аналізу / В.С. Перерва // Освіта, наука і культура на Поділлі / Зб. наук. пр. – Кам’янець-Подільський : Оіюм, 2011. – Т. 17. – С. 12 – 20.
18. Записка о положении и организации переселенческого дела в Юго-Западном крае / Сост. Л. Личков. – К., 1894. – 39 с., VI с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Присяжнюк Юрій Петрович – доктор історичних наук, професор, професор кафедри історії та етнології України ЧНУ ім. Б. Хмельницького.

Наукові інтереси: українське селянство модерної епохи, українська та зарубіжна історіографія селянознавчих студій, сучасна українська освіта як історичне (традиційне) явище, інтелектуальна історія, проблеми історичної пам’яті, усної та дидактичної історії.

Касян Андрій Іванович – аспірант кафедри історії та етнології України ЧНУ ім. Б. Хмельницького.

Наукові інтереси: історія селянського самоврядування, усна історія.

УДК 93/94:378.1/004.9

РОЗВИТОК НАУКОВО-ТЕХНОЛОГІЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ФОРМУВАННЯ ЕЛЕКТРОННИХ БІБЛІОТЕК У ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ УКРАЇНИ

Ренат РІЖНЯК (Кіровоград)

У статті досліджується історія розвитку наукового й технологічного обґрунтування теоретичних основ, розробки стратегій та створення технологій формування повнотекстових електронних масивів інформації (електронних бібліотек). Визначені часові рамки розвитку наукового обґрунтування формування електронних вишівських бібліотек.

Ключові слова: інформатика, вищий навчальний заклад України, наукове забезпечення, технологічне забезпечення, повнотекстовий електронний масив інформації, електронна бібліотека, інформатизація наукових бібліотек.

В статье исследуется история развития научного и технологического обоснования теоретических основ, разработки стратегий и создания технологий формирования полнотекстовых электронных массивов информации (электронных библиотек). Определены временные рамки развития научного обоснования формирования электронных вузовских библиотек.

Ключевые слова: информатика, высшее учебное заведение Украины, научное обеспечение, технологическое обеспечение, полнотекстовый электронный массив информации, электронная библиотека, информатизация научных библиотек.

The article deals with the history of the scientific and technological study of the theoretical foundations, development of strategies and the creation of full-text electronic technologies of formation of arrays of information (digital libraries). The timeframes of scientific substantiation of formation of electronic university libraries are defined.

Keywords: computer science, higher educational institution of Ukraine, scientific support, technological support, full-text electronic amount of information, electronic library, information science libraries.

Дослідження еволюції інформатизації наукових бібліотек у вищих навчальних закладах (ВНЗ) України є досить важливим аспектом вивчення історії впровадження інформатики у вищу освіту нашої держави. Результати такого дослідження можуть пролити світло на більш загальні проблеми становлення й розвитку інформатики: вивчення еволюції наукової думки про становлення інформатики у вищій школі України, визначення основних закономірностей розвитку апаратного та програмного забезпечення процесів інформатизації вищих навчальних закладів.